

Válasz Birtalan Ágnes, Róna-Tas András és Kádár Zoltán Dániel bírálatára

Mindenekelőtt szeretném köszönetemet kifejezni mindhárom bírálónak, hogy alaposan, és a bírálatokból is kiolvashatóan, elmélyülten olvasták végig ezt a nem könnyű olvasmányt, és a saját szakterületük nemzetközi hírű tudosaiként fontos kritikai szempontokat, megjegyzéseket és javításokat tettek a dolgozatban, sokszor olyan megvilágító erejű aspektusok előtérbe helyezésével, amelyeket mindenképpen figyelembe venni a szöveg publikálásra szánt változatának elkészítésekor. Örömmel tölt el, hogy mindhárom bírálóm nyilvános vitára alkalmasnak tartotta a dolgozatot, és egyetértek velük abban, hogy ez a fórum kiváló és ritka alkalom a sokoldalú szakmai eszmecserére, valamint a dolgozatba be nem férő témák, vagy kevésbé megvilágított nézőpontok megvitatására.

A bírálatokra külön-külön válaszolok, a válaszok sorrendjét a bírálatok beérkezésének időbeli sorrendje szerint állítottam össze. Ennek az oka mindössze az volt, hogy a válaszokat a beérkezést követően azonnal elkezdtem megfogalmazni, így az azokban tárgyalt, egyes helyeken több bírálatban is átfedésben lévő esetekkel kapcsolatos meglátásaimat ily módon könnyebb volt az aktuális gondolatmenetek mentén frissen megfogalmazni, egyúttal pedig az ismétlődéseket a legtöbb esetben kiküszöbölni.

Válasz Kádár Zoltán Dániel bírálatára

Kifejezetten örömömre szolgált, hogy Kádár Zoltán jól strukturáltnak tartja a dolgozatot és a kutatás tárgyalásának menetét. Ehhez kapcsolódik viszont az egyik fontos kritikai megjegyzése is, miszerint nem követtem az angolszász szakirodalomban bevett hagyományos könyvszerkezeti struktúrát, amely megjegyzés ugyan az általa írtak sorrendje szerint szintén nem itt következne, de a tartalmi illeszkedése miatt itt válaszolok rá. Valóban nem követtem az általa idézett sémát, és így az említett szakirodalmi vagy éppen a módszertani áttekintést is más sorrendben tárgyaltam, de ennek meglehetősen alapos oka volt, mégpedig az, hogy az általam ismertetett módszertani eljárások csak általános esetekben alkalmazhatók univerzális módon a hasonló kétnyelvű művek rekonstrukciójához. Ugyanez az ok vezet el a bíráló másik kritikai megjegyzéséhez is, amely a replikabilitást kéri számon. Mindkét kérdésre az ugyanis a válasz, hogy a dolgozatban ismertetett jelentős szerkesztéssel és eredetiségbeli eltérések miatt az egyes glosszáriumok anyagát egyenként külön-külön (sőt egyes esetekben még egy művön belül is), szinte szócikkenként „személyre” szabott módon lehetett csak kezelni. Ez nem tette lehetővé egyfajta egységes módszertan kialakítását, amely tetszőleges sino-mongol anyagra gépiesen alkalmazható, így az általános eljárás legrészletesebb leírását kifejezetten a Beilu yiyu 北虜譯語 (BLYY, más néven Yiyu 譯語) anyagán mutattam be, ahol a módszertani elemek teljes spektruma felvonultatható volt. Ugyanezt például a Lulongasai lüe 北虜譯語 (LLSL) anyagán a már említett és a dolgozatban részletesen tárgyalt eredetiség kérdése miatt csak úgy lehetett megtenni, ahogy egyébként ténylegesen el is jártam, miszerint a leírt módszertani eljárásokat az éppen vizsgált forrás sajátos tulajdonságainak figyelembevételével (pl. azzal, hogy milyen korábbi forrásokból merített) lehetett csak alkalmazni. Hogy egy példán keresztül is megvilágítsam a dolgot: hiába másolták a LLSL-be a jóval korábbi Hua-Yi yiyu 華夷譯語 (Hy) anyagának jelentős részét, ha a Hy-ben precízen használt diakritikus rendszert csak nyomokban kimutathatóan vették át. Ilyen esetekben nem lehetett a BLYY esetében jól működő

alapszertant alkalmazni, hiszen a LLSL bejegyzéseiről tudni lehetett, hogy szövegromlás eredményeként jöttek létre, így elemzésükhöz vissza kellett térni a Hy adataihoz (akárcsak a LLSL többi forrásának esetében).

A Kádár által a nyelvtudomány egyes területein igen fontos kritériumként említett replikabilitás ezekben az esetekben csak az azonos típusú források esetén biztosítható, és ott is csak statisztikai valószínűségi eloszlás mentén, mivel egyes források precizitás tekintetében meglehetősen kiszámíthatatlanok, és van amelyiknél nagyobb, másoknál viszont jóval alacsonyabb a következetesség, amellyel a saját szabályaikat követték. Természetesen ilyen jellegű replikabilitási minták rajzolták ki azokat a szabályszerűségeket, amelyeket pl. a BLYY (más szerzők által kutatottan a Hy) esetében meg lehetett állapítani. Ezeknek köszönhetően lehet a Kádár által az eredmény felhasználhatóságát érintő kérdésére is válaszolni, hogy ti. egy múltban létezett, a nyelvtörténet számára kitüntetett nyelvállapot, a közép-mongol státuszának és leíró adatainak minél pontosabb ábrázolását adhassuk. Az adatok további civilizációs kutatásokhoz (általános történettudomány, írástörténet, társadalomtörténet, gazdaságtörténet stb.) nyújthatnak megkerülhetetlen segítséget.

Visszatérve a szakirodalmi előzmények bemutatásának kérdésére, szerencsésebbnek éreztem ezeket a pusztán felsoroláson túl inkább a kutatástörténet tágabb kontextusába helyezni. Ennek megfelelően külön fejezet jutott a magyar kutatásnak (2.), mert egyrészt a terület vizsgálata Ligeti úttörő munkája, majd Kara további kutatásai óta részben magyar specialitásnak is tekinthető, másrészt pedig volt annyira jelentős – mind minőségben, mind terjedelemben –, hogy ez az elkülönítés indokolható volt. Mindazonáltal ebben a részben is bőven esik szó a külföldi szakirodalomról, annak általános ismertetésére pedig a közép-mongol források áttekintésénél (1.1), és azok tudománytörténeti összefüggéseinek bemutatásánál kerítettem sort. Mindezek mellett a dolgozat számos egyéb helyén, az aktuális esetek tárgyalásakor is ejtettem szót további tudósok más, a vizsgálat szempontjából fontos műveiről.

Kádár Zoltán megemlíti, hogy kissé rövidnek, és leíró jellegűnek tartja a vizsgálati eredményeket, noha maga is egyetért azzal, hogy ez nem nevezhető feltétlenül problematikusnak. A leíró jelleg szándékos, és talán épp azokon a részeken bővebb, amelyek a Kádár szakterületét is érintő, részben pragmatikai elemzésekhez tartoznak. Az egyéb esetekben viszont a leírás és az összehasonlító adatok megjelenítésén és analízisén kívül nemigen tehetünk mást. Az, hogy az analízis jelentős részét már korábbi munkáimban megjelenítettem, lehetővé tette, hogy itt többnyire csak utalnom kellett ezekre a megállapításokra, részletesebb elemzésekre csak akkor volt szükség, ha időközben felülbíráltam a korábbi eredményeket (és ezt sokszor meg is tettem).

Köszönöm Kádár Zoltánnak azt a pontosítást, hogy „*nincsenek „értékesebb” és „kevésbé értékes” adattípusok, mivel minden történeti adattípus (ami nem hanganyag, ami a 20. sz. előtt nem elérhető) alapvetően problémás a történeti pragmatika szempontjából*”. Teljesen egyetértek ezzel a korrekcióval, és a megjelenésre szánt szövegben nyomtatékosítani fogom ezt az álláspontot. Fontos azonban azt is tisztázni, hogy a problematikuság skálája is széles, és előfordulnak olyan nyelvi adatok a hasonló, szerkesztett művekben is, amelyekről megalapozottan feltételezhetjük, hogy közelíthetjük az adott nyelvállapot beszélt változatát, még ha a teljes korpuszt ennek ellenére sem tekintjük „természetesnek”.

A bírálat szóvá teszi, hogy a dolgozatban egyszerű, tónusjelölés nélküli pinyin átírást használtam, ám ez szintén szándékos döntés volt. A pinyin szerepeltetése a szövegben és a

mutatóban pusztán az azonosíthatóság megkönnyítésére szolgál azok számára, akik nem ismerik a kínai írásjegyeket. A dolgozatban nyomatékosan fel is hívom a figyelmet arra, hogy a pinyin olvasatok semmilyen tekintetben sem relevánsak a vizsgált korszak nyelvi adatainak vonatkozásában. A korszak korai mandarin nyelvjárásainak fonológiai rekonstrukciói közül talán Pulleyblank 1990-es munkája a legközismertebb, de a kínai nyelvtörténet különböző korszakairól Karlgren úttörő munkája óta számos további, egymással gyakran vitában álló nézet is ismert a sinológiai irodalomban (Schuessler, Baxter–Sagart stb.), amelyek közül azonban kevés a kifejezetten ehhez az időszakhoz, még kevesebb a korai északi mandarin nyelvjárásokhoz kötődő rekonstrukció. Emiatt részben a másik oldalról, a közép-mongol fonológiai rendszerhez igazodó, részben pedig a már említett kínai rekonstrukciókkal, elsősorban Pulleyblank adataival dolgoztam, és minthogy ezek nagy részét a 2009-es könyvemben már közreadtam (ld. ott a BLYY-ben szereplő írásjegyek fonológiai táblázatát), ezért itt csak hivatkoztam ezekre az adatokra.

Kádár Zoltán megjegyzi, hogy hasznosnak tartja, hogy a dolgozatot szójegyzékkel egészítettem ki. Szeretném azonban hangsúlyozni, hogy a szójegyzék összeállítására nem adalékként, hanem a dolgozat integráns és érdemi részeként tekintettem, és a rá fordított munka aránya is ennek volt megfelelő.

Válasz Róna-Tas András bírálatára

Köszönöm Róna-Tas Andrásnak a rendkívül részletes és mélyenszántó bírálatát, amely eszembe juttatta a PhD-dolgozatom nyilvános védését, hiszen akkor is igen alapos bírálatot kaptam tőle, ami jelentős mértékben járult hozzá a később megjelent anyag tudományos minőségének javításához.

A kritikai megjegyzésekre az alábbiakban válaszolok.

Róna-Tas András megjegyzi, hogy kritika nélkül idézem Lewickinek a halála után, sok hibával megjelent művét. Fel kell hívnom rá a figyelmet, hogy Lewickit én csak a diakritikus kínai átírási eljárás kapcsán idéztem, amelyek az első, 1949-es művéből származnak, és ahol az adatok helyesen szerepelnek, az 1959-es művét egyetlen helyen idézem, ahol pedig ő maga is egy másik műre hivatkozik. A Hua-Yi yiyu helyreállításait viszont kizárólag a Róna-Tas András által is említett, Ligeti munkájára építő Kuribayashitól idéztem (ld. p 160).

A Haenisch munkásságát bemutató részre ékező kritikai megjegyzés arra vonatkozott, hogy csak az 1952-es, a szakma által elmarasztalt könyvét említettem. Haenisch munkájának a bírálatban is említett hibáit és hiányosságait több helyen is megemlítettem a dolgozatban (p. 24; 74), azt is kijelentve, hogy Lewicki sokkal megbízhatóbb adatokat közöl. Talán ez és a Haenisch-féle rekonstrukcióknak a szakmai közönség általi általános elutasítása lehetett az oka, hogy az 1959-es művét kifejeztem a szakirodalmi ismertetésből, mindenesetre köszönöm Róna-Tas Andrásnak, hogy erre felhívta a figyelmemet, a végleges szövegben ezt mindenképpen pótolni fogom.

Róna-Tas András említi P. Rykin cikkeit, kifejezve, hogy örömmel vette volna, ha egy-két ponton vitába szállok vele. Noha Rykinnel a legtöbb helyen egyetérték, de valóban van olyan megállapítása, amiben nem, pl. a Wu Bei Zhi 武備志 második (WBZh/2), Pozdnyejevével majdnem azonos szójegyzékének szövegének datálása, és ezt jeleztem is (104. lábjegyzet).

Róna-Tas András szintén megjegyzi, hogy a Beilu-t többen is vizsgálták, és ennek kapcsán említi Rykin 2012-es cikkét. Szeretném azonban jelezni, hogy a Rykin által tárgyalt Beilu yiyu és az általam 2009-ben kiadott Beilu yiyu (BLYY) nem ugyanaz a mű. A Rykin által vizsgált mű megegyezik a Wu Bei Zhi két mongol glosszáriuma közül a másodikkal (WBZh/2, amelyet a mű kolofónja szerint a Jimen fangyu kao 薊門防禦考 c. műből másoltak, ennek azonban nincs ismert fennmaradt változata), valamint szinte teljes egészében a Pozdnyejev által kiadott Dada yu 韃靼語 anyagával (Rykin datálása szerint 1567 és 1603 között, és erre vonatkozik a fent említett kritikám), és ezért Rykin a megkülönböztetés céljával általában mindkét címet feltüntetni írásaiban. Az általam kiadott Beilu yiyu (másik nevén Yiyu) ezzel szemben a Dengtan bijiu 登壇必究 c. katonai enciklopédia (1599) része, ennek anyagát kapta meg Ligeti kéziratolvasó másolatban a belső-mongóliai utazása során, és ezt helyezte el végül a MTAK kéziratárában.

Róna-Tas András megemlíti, hogy „A disszertáció a fentiek mellett tartalmaz egy harmadik lexikai forrást, a *Wu bei zhi*-t, pontosabban ennek a katonai műnek egy speciális lexikai csoportját. Ezt a gyűjteményt nevezhetjük trágár szavak és kifejezések szójegyzékének is.” Itt azonban pontosítanom kell. A dolgozat valóban tartalmazza az említett szókincset, de nemcsak azt. A Lulongsai lüe-be a WBZh/2 anyagának több mint a fele (300-nál is több szó) bekerült, és ezeket szintén beemeltem a mutatóba.

Következő kritikai megjegyzésében Róna-Tas András azt írja: „Apatóczy a szókezdő *h*- tárgyalásakor megjegyzi, hogy a közép-mongol ‘kard’ jelentésű szóban „nincs szókezdő *h*- „ (p.75), noha, írja, van a Ligeti által kiadott Isztanbuli Szójegyzékben: *hüldü*.” Ez az idézet azonban nem egészen pontos, mivel én csak a keleti közép-mongolról állítottam ezt, és az isztanbuli szójegyzék természetesen nem oda tartozik. Ettől függetlenül a kritika fontosabb részét, mely szerint Róna-Tas András részletes levezetésében szókezdő *j*-vel, *yildü* alakban tartja helyesnek a szó rekonstrukcióját, teljes mértékben elfogadom, és köszönöm, hogy ezen kívül felhívta a figyelmemet további szakirodalmi említésekre.

A kritika további része, hogy nyelvjárásnak feltételezek néhány adatot, amelyeket az eltérésük miatt (ti. ahol a várt közép-mongol szókezdő *h*- helyett *f*- található) nem tudok elhelyezni, és ahol a bíráló egy hangtani változás első lépcsőjét említi. Hadd jegyezzem meg azonban, hogy én sem állítottam azt, hogy itt lezajlott változásról volna szó, viszont a jelenség rendkívül ritka a korabeli adatokból (és jól ismert a mai mongol peremnyelvekből). Ahogy maga Róna-Tas András fogalmazott a 2006-os PhD-értekezésem nyilvános vitájához akkor írt megjegyzései között ugyanerről a három szóról:

„Tudomásom szerint ez az egyetlen közép-mongol nyelvemlék, amelyben ez az *f*- előfordul. Ezért kissé nagyobb figyelmet érdemelt volna. Ez az *f*- összesen három szóban tűnik fel (...). Mint ismeretes, a Kínában beszélt egyes archaikus mongol nyelvjárásokban, mint például a monguorban labiális vokális előtt a szókezdő *h*- szabályosan *f*- hanggal van képviselve, eredeti /i/ előtt *s*- illetve fejleményei és illabiális alsó nyelvállású hangok előtt *χ*-. Mindhárom *f*-es szó megvan a monguorban és ugyanígy hangzik. (...) Nem kívánnék itt belemenni abba, hogy ennek milyen jelentősége lehet mind a Yiyu datálása, mind a mögötte álló mongol nyelvjárás szempontjából. Csak sajnálom, hogy Apatóczy nem foglalkozott ezekkel a nyelvészeti kérdésekkel.” illetve ugyanott: „az anyag tele van mongol nyelvjárás formákkal, ezeket külön kell értékelni.”

Az esetleges nyelvjárási megállapításaim tehát éppen a Róna-Tas András által akkor javasolt irány mentén öltöttek formát, és az akkori javaslatáért a mai napig hálás vagyok. Ebben a dolgozatban a szókezdő *h-* mellett további öt jelenséget vizsgáltam a lehetséges nyelvjárási nyomok után kutatva, és meggyőződésem, hogy ezek egy nyelvjárás kialakulásának a korai fázisát képviselik, ami végeredményben összecseng a bírálatban szereplő opponensi véleménnyel. Az természetesen igaz, hogy mire a később ismert nyelvek/nyelvjárások kialakultak, addigra a közép mongol nyelvtörténeti korszak már lezárult. A közép mongol nyelvjárások kutatása a közelmúltban egyre intenzívebbé vált, a témában legutóbb Christopher Atwood tartott előadást idén nyáron Hóhhotban, ahol a közép mongol *jiün* (Jin-kori határőrség leszármazottai) nyelvjárásról beszélt.

Az *i* törése kapcsán Róna-Tas András hiányolja azoknak az adatoknak a szembeállítását, amelyek esetében az *i* törése nem játszódott le, azokkal, amelyekben létrejött. Az ezt a szakaszt bevezető részt viszont éppen azzal kezdtem, hogy „A BLYY-ben képviselt nyelvjárás – más közép mongol forrásokkal összhangban – általában szintén nem mutatja ezt a fajta asszimilációt. Van azonban néhány kivétel:” Itt tehát csak a kivételeket kívántam megjelölni, mivel ahogy Róna-Tas András pontosan megjegyzi, számos *i*-törés nélküli változat szerepel a BLYY-ben, hiszen ez tekinthető alaphelyzetnek. Mindemellett jogosnak érzem Róna-Tas Andrásnak azt a véleményét, hogy jobban meg lehetett volna vizsgálni az *i* törésének folyamatát Poppe és Nugteren munkássága nyomán.

A kínai hangtörténet és az átírások kapcsán Róna-Tas András rávilágít a dolgozat egy gyengén kifejtett elemére, és felrója, hogy a zöngés/zöngétlen fonológiai oppozíciót jelölők (pl. *d/t*) és nem aspirált/aspirálatlant (*t/th*). Mivel ez egyáltalán nem állt szándékomban, ezért nyilvánvalóan hiányosan adtam meg az itt szükséges információt, emiatt jogosnak tartom az első, a részletesebb magyarázat hiányát érintő bírálói megjegyzést. Mentségemre két okot tudok felhozni. Az első, hogy mind a legismertebb mongol, mind a korai és modern mandarin leggyakoribb változataiban annyira egyértelmű az aspirált/aspirálatlan oppozíció, hogy ezt szinte alapinformációként kezeltem, különösebb ismertetés nélkül. A másik arra vonatkozik, hogy a jelölésekben itt miért a magyar olvasó számára a zöngés/zöngétlenség érzetét hordozó betűket (pl. *d/t*) használtam az aspirálatlan/aspirált jelölésére. Ez azért történt, mert – ahogy azt le is írtam a dolgozatban – itt nem a fonetikai, hanem a fonémarendszerbe való illeszkedést szerettem volna megjeleníteni (ahogy azt a közép mongol bevett szakirodalmi átírásai is teszik, vagy ahogy pl. a pinyin is jelöli az aspirált/aspirálatlan szembenállást). Egyetértek a bírálóval abban, hogy szerencsésebb lett volna ezt pl. az idézett táblázat esetében nyomatékosabban jelölni, hiszen míg az ott feltüntetett korai mandarin adat fonetikai, addig a BLYY adat fonológiai, és utóbbi azt a benyomást keltheti, mintha zöngés/zöngétlen szembenállást szerettem volna jelölni, amiről természetesen szó sincs.

A következőkben Róna-Tas András véletlenszerűen kiválasztott példákon szemlélteti megjegyzéseit, ezekre egyenként válaszolok.

1. *baġlā* LLSL 2.14a3 (kínai *chan zi* 'lapát, ásó (formájú nyílhegy)') 'csomó (formájú nyílhegy)' (töredékesen másolva JFYK-ből, vö.: WBZh/2: «鑊子箭 把個喇 速木»)

Ezzel kapcsolatban Róna-Tas András megjegyzi, hogy „A rekonstruált közép mongol adat hiányos, helyesen *baġlā sumu*” valamint, hogy a mongol jelentés nem 'csomó (formájú nyílhegy)', hanem 'köteg nyíl' ”

A mutatóban nem a WBZh/2, hanem csakis a BLYY és a LLSL adatokat rekonstruáltam, természetesen a WBZh/2 adatokat is figyelembe véve. A WBZh/2 adatait csak azért adtam meg, hogy lehessen látni, milyen eredeti anyagot használtak fel a LLSL összeállítói. Természetesen, ahogy Róna-Tas András jelzi, a teljes alak valóban *baǵlā sumu*, viszont ez csak a WBZh/2 adata, tehát az itteni rekonstrukcióhoz csak mint kiegészítő adat kapcsolható, ahogy azt az idézetben meg is tettem.

△ 铲子箭头

A szemantikai pontosítást köszönöm, a mongol fordítás valóban téves, a hibát valószínűleg az okozta, hogy a kínai szócikk valóban a jól ismert, lapát formájú nyílhegyet jelöli, ld. az alábbi ábrát:

2.

ba[ǵ]ana LLSL 1.5b4 'oszlop' (az előző szócikk folytatása: LLSL 1.5b3)' (innen másolva: JFYK, vö.: WBZh/2 «柱木 八按納»)

Róna-Tas András véleménye szerint „A közép-mongol alak intervokális -g- nélkül van: 八按納 *bā àn nà* a -g- rekonstrukciója csak etimológiai szempontból jogos.” Ehhez annyit fűznék hozzá, hogy a korabeli északi mandarin nyelvjárásokban (egész a mai napig) gyakori, hogy a mai standard mandarin zéró-szótagkezdő helyén a korábbi nyelvéllapok gégezárhangjának maradványaként veláris nazális áll (ld. Cao, Zhiyun, szerk., 汉语方言地图集 [Linguistic Atlas of Chinese Dialects], vol. 1 (Phonetics), Beijing: Commercial Press, 2008, 43. sz. térkép, oldalszám nélkül), és mivel nem állt rendelkezésemre olyan párhuzamos adat, amely akár hiátusra, akár hosszú magánhangzóra utalt volna, ezért választottam a [ǵ] rekonstruált alakot. Kétségtelenül Róna-Tas András érvelését erősíti, hogy a legtöbb hasonló kínai 'an szótagos esetben nem indokolt az intervokális [ǵ] rekonstrukciója. Legtöbbször én is ezt a megoldást választottam, csak olyankor toldottam be emendálási megoldásként [ǵ]-t, ahol nem ismertem a szónak e nélküli előfordulását (pl. még: *min[gy]an* vs. *mingan*).

3.

badingqa LLSL 2.3a22 (kínai *qie*) 'padlizsán' (hibásan másolva a Hy-ből, elhagyva a diakritikus karaktert is vö.: Hy 115. «茄子 巴丁_中合»)

Róna-Tas András jelzi, hogy „A hangtani probléma itt a -di- szótag megőrzése, amelynek -ji- nek kellene lenni.”, és ehhez egy párhuzamos halha példát hoz. Itt valóban elképzelhető volna a *di>ji* változás, de a halha és egyéb mongol nyelvekben lezajlott hasonló változás nem feltétlenül jelenti azt, hogy már a Ming-kori sino-mongol adatoknak is tükrözniük kellene ezt, vagy akár ingadozást kellene mutatniuk. A Hy átírása ráadásul a legpontosabb a hasonló művek közül, és egy feltételezett mongol -ji- hangkapcsolatot könnyen meg tudtak volna jeleníteni. Ez természetesen még mindig nem garancia arra, hogy valóban helyesen írták át. Abban egyetérték a bírálóval, hogy jelezni lehetett volna ezt az lehetőséget, mint ahogy azt is, hogy a -di- olvasat milyen egyéb hangtörténeti kérdéseket vet fel.

4.

ba[ǵ]ba[q]ai LLSL 2.7b13 (kínai *bian fu*) 'denevér' (innen másolva: JFYK, vö.: WBZh/2 «

蝙蝠 把巴艾»)

Itt Róna-Tas András az általam megadott rekonstrukciót lehetségesnek tartja, de megad mellette olyan adatot is (volgavidéki tatár *batbaai*), amely szintén illeszkedhet hozzá, és megemlíti a szóösszetételben feltételezhető 'béka' jelentésű második tagot. Köszönöm ezeket a kiegészítéseket, a tatár alakról nem volt tudomásom.

5.

bai '(kő)tábla, sztélé' ld. *čilau bai*

čilau bai LLSL 1.6a4 (kínai *bei*) 'kőtábla, sztélé' (innen másolva: JFYK, vö.: WBZh/2 «石碑 赤勞拜 Shībēi chì láo bài) ld. még *čilau, bai*

Róna-Tas András szerint „a kínai 碑 *bēi*, ‘ugyanaz’ YCh *puj*, LMCh *pi* közvetlenül kizárható hangtani okok miatt, a szó biztosan kínai eredetű.”

A hangtani ok valóban erős érv a kínai *bei* 'kőtábla' közvetlen elfogadása ellen, viszont itt egyrészt a szóba jöhető szemantikai eszköztár annyira szűk, hogy amennyiben elfogadjuk a kínai eredetet, akkor lehet, hogy mégis ebből kell kiindulni. Azzal egészíteném még ki a gondolatmenetet, hogy a modern északi mandarin nyelvjárásoknál megfigyelhető a rímbe -*ai* diftongus főmagánhangzójának nyitottá válása, ami az átvevő nyelvben a vele párhuzamba állítható -*ei* rím esetében is okozhatott ingadozó vokalizmust.

6.

'batman LLSL 2.12a8 (kínai *cheng*) 'mázsálórúd, mérleg' (hibásan másolva innen: Hy 315. «秤 巴楊蠻»)

Ebben az esetben Róna-Tas András nyelvtörténeti adatokkal pontosítja a mongol szó jelentését, és megadja annak uigur eredetét. Teljes mértékben egyetértek a megjegyzéseivel, és nagyon köszönöm ezeket az értékes és fontos kiegészítéseket.

7.

**baratu/barātu* BLYY 409; 434. (409. kínai *bai mian* 'búzaliszt'; 434. kínai *fen zi* 'rizsliszt,por') 'liszt'. Alternatív olvasatként: *barātu?*) 'sötét; piszkos'; vö.: MTT 189.§ *baratu-tan*, kl. mongol *barayan* 'sötét', LLSL 2.10a11 (kínai *fen* 'rizsliszt, por'). (töredékesen másolva a BLYY-ből, vö.:BLYY 434. «粉子 把刺禿») 409. 白麵 把刺禿.

Róna-Tas András jelentéstani okból nem fogadja el a mongol szó azonosítását, és egy „mézzel (*bal*) készített sütemény lehet.-**baltu*, ld. Khakha *balt* 'mézes sütemény' ”-t javasol. Köszönöm a javaslatot, a **baltu* 'mézzel készült sütemény' csakugyan különösebb nehézség nélkül kiolvasható a kínai írásjegyek alapján, ám a kínai szócikk 'liszt, búzaliszt' jelentéséhez még mindig csak kompromisszumok árán kapcsolható, ezért pusztán a megérzésemre hagyatkozom akkor, amikor úgy gondolom, hogy az ilyen, jórészt alapszókincset felvonultató glosszáriumban valószínűleg a lisztre vonatkozó alap mongol szót írták volna le. Arra vonatkozóan sajnos nem találtam adatot, hogy ezek a kínai kifejezések valaha is jelentettek volna-e süteményféleséget, de a lehetőséget természetesen nem lehet kizárni.

8.

biši LLSL 1.3b3 (kínai *gai ri* 'másik nap(on)') 'nem [ugyanazon a napon; másik nap]'(töredékesen másolva JFYK-ből, vö.: WBZh/2: «改日 必什我都兒»).

Róna-Tas András szerint „Nincs a Zhiyuanban, a Huayi-ben *busu* ‘nem, a másik’ Apatóczy meghatározása pontatlan, helyesen ‘soha’, ld. a kínai meghatározást: 改日 必什我都兒 *Gǎi rì bì shén wǒ dū er* ‘mindent elmondok valamikor = sohanapján’.”

Ezzel a ponttal vitatkozni vagyok kénytelen. Először is, amit Róna-Tas András kínai meghatározásként lefordít (改日 必什我都兒), az nem pusztán a kínai meghatározás, hanem a kínai meghatározás és az utána következő mongol kifejezés kínai írásjegyekkel, amelyeket viszont nem lehet a fordításnál figyelembe venni, hiszen csak a hangalakjuk miatt szerepelnek. Így nem is jöhet ki belőlük értelmezhető fordítás, hiszen nem hordoznak jelentést. A kínai szócikk jelentése egyértelműen ‘másik nap(on)’, és ennek szó szerint felel meg a mongol *biši* [ödüür] alak, amelynek második tagja viszont a másoláskor lemaradt, és csak az első szó került be a LLSL-ba, ahogy azt az idézett szövegben is jeleztem. A *biši* fordításánál a ‘nem’ jelentést vettem alapul, bár valójában inkább ‘nem ugyanaz’, ‘nem azonos’, ‘más’ a jelentése, a bírálatban szereplő ‘soha’ jelentésre ezzel szemben nincsen számomra hozzáférhető adat. (A Lessing-féle általános klasszikus mongol szótár első kapcsolódó példája éppen rímel erre az esetre: *busu kümün* ‘Other person, another person’). Ha mindez nem volna elegendő érv, akkor pedig a szójegyzék szövegkörnyezetére hagyatkozhatunk: az előtte lévő kínai címszó egy szinonimát közöl *lìng rì* 另日 ‘(egy) másik nap’.

9.

/3/ *bül* BLYY 220. (kínai *jia ren*) ‘család(tagok)’ LLSL 1.9a8 (kínai *jia ren*) ‘ua.’ (innen másolva: BLYY 220. «家人 薄兒»)

Róna-Tas András megjegyzi, hogy „A mongol szó nem egyszótagú, helyesen *büli*.” Ezzel a megállapítással csak részben értek egyet, mert ez általában ugyan valóban igaz, viszont a 兒 írásjegy a szójegyzékekben kivétel nélkül (száznál is több esetben) mássalhangzó szótagvéget (-l/-r) jelöl, míg a -li szótagvéget más írásjegyekkel (pl. 里, 利, 力 olyan szavakban, mint *ali*, *düli*, *kili*), ezért nem járhattam el másként, mint a modern alakhoz hasonló, a szótagvégi rövid magánhangzót elhagyó *bül* alak helyreállítása.

10.

büse LLSL 2.9a15 (kínai *dai*) ‘szíj’ (innen másolva: Hy 336. «帶 不薛») BLYY 477. *büs[e]* (kínai *dai*) ‘ua.’ BLYY 461. ld. *qas büs[e]* *büse[-le-]* BLYY 478. (kínai *xi yao*) ‘szíjaz’ LLSL 2.9a17 (kínai *xi yao*) ‘ua.’ (innen másolva: BLYY 478. «繫腰 補色») ld. még *büse büsi* LLSL 2.12b7 (kínai *ting dai*) ‘szíj’ (a JFYK (WBZh/2) egy olyan változatából másolva, amely még a helyes 鞵 alakot tartalmazta, vö.: WBZh/2 «鞵帶 補斯») LLSL 2.9a16 (*bu si*) ‘belt’ ld. *alta[tu]* *büsi* ld. még *büse*.

Az utolsó példánál Róna-Tas András jelentéstani szempontból helyteleníti a mongol *büse* szó ‘szíj’ fordítását, ehhez és a kínai *dai* 帶 szóhoz az ‘öv’ fordítást tartja helytállónak, míg a ‘szíj’ jelentéshez a kínai *yaodai* 腰帶 alakot társítja. A pontosítást jogosnak tartom, annyi kiegészítéssel, hogy az általa említett *yaodai* első tagja, a *yao* 腰 azonban ‘derék’ jelentésű, az összetétel jelentése tehát éppen ‘öv (=derékszíj)’ jelentésű.

A fenti tíz példán keresztül bemutatott alakok között valóban van több olyan is, amelyek Róna-Tas András kiemelésének megfelelően további tárgyalásra érdemes jellegzetességekkel rendelkező adatokat hordoznak, és azzal is egyetértek, hogy ezek részletezése további tudományos eredményekhez vezethet, amelyeket szándékomban is áll megtenni, egy ilyen

portfólió típusú értekezés esetében viszont ilyen részletes tárgyalást nem tartottam volna szerencsésnek, mert ez óvatos számítás szerint is megkétszerezte volna a mutató terjedelmét.

Róna-Tas András bírálata utolsóként a szöveg nyelvezetét említi, példákat hozva szerencsétlen megfogalmazásokra, és amelyekkel kapcsolatos megjegyzésével, miszerint publikáció esetén alapos nyelvi szerkesztést igényelnek, teljes mértékben egyetértek. Azzal a véleményével nem teljesen értek egyet, melyben az angol közvetítésű szakkifejezések használatát kérdőjelezi meg. A magyar nyelvű fonológiai szakirodalomban a szótag alkotóelemeit legtöbbször ezekkel a kifejezésekkel (kóda/coda; onszet/onset) említik (ld. Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 2. Kötet – Fonológia*, 2016). Természetesen ezek magyar változatai (szótagkezdő, szótagvéghang/szótagzár stb.) is ismertek, de a kortárs magyar szaknyelvi gyakorlat általában nem, vagy legalábbis nem elsősorban ezt a gyakorlatot követi.

Végül a dolgozat címében szereplő többes szám magyartalanságára vonatkozó kritikára válaszolnék azzal, hogy a többes szám itt szándékos, hiszen annak elhagyásával a cím úgy hangzana, mintha egyetlen Tolmács- és a Fordítóhivatalról, valamint annak egyetlen művéről lenne szó, noha itt először két, több évszázadon át működő külön császári intézmény, majd a Qing-korban azok összevonásával egy közös, tehát összesen három hivatalról és azok több tucat glosszáriumáról beszélünk, ezek közül pedig részletesebben ötről (Zyyy, Hy, BLYY, WBZh/2, LLSL), és azoknak is több változatáról esik szó a dolgozatban.

Válasz Birtalan Ágnes bírálatára

Köszönöm Birtalan Ágnesnek az igen aprólékos, rengeteg jobbító javaslatot bemutató bírálatát.

Egyetértek azzal a megállapításával, mely szerint a Qing-kor korpusza külön kezelendő. Ki kell ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a Qing-kor a dolgozat vizsgálati keretének szempontjából csak közvetett módon jelenik meg, a Hua-Yi yiyu Ming- és Qing-kori újramásolása kapcsán. Ugyanitt szerepel az a megjegyzés, hogy jó lett volna a dzsürcsen hatás vizsgálatát szerkezetileg máshol, a nyelvi párhuzamok között elhelyezni, és a bevezető elemzést is beilleszteni. Az első javaslat ugyan természetesen megoldható, a külön tárgyalást azért így oldottam meg, mert véleményem szerint pusztán az esetek magasabb számából következtethetően is jelentősebb lehetett ez a hatás a többinél. A bevezető elemzést ezúttal pedig egyrészt azért hagytam ki, mert az könnyen hozzáférhető, másrészt pedig igyekeztem minél kevesebb, a PhD-dolgozattal átfedésben lévő adattal terhelni az amúgy is sűrű szöveget.

A nyelv/nyelvjárás definíciójának kérdésével kapcsolatos javaslatot köszönöm, ezt valóban érdemes volna alaposabban körüljárni, itt megint csak a szigorúan a téma szempontjából szükséges szűk leírásra törekedtem, hogy elkerüljem a megszabott keretek túllépését. Ahogy a bírálatban is olvasható, valóban, a nyugati kutatók más céllal és módszerekkel állítottak össze szójegyzékeket, mint a kínaiak. Ami a kínai gyakorlatról elmondható, az egyrészt a hivatalok és hivatalnokok módszertani pontatlanságairól, figyelmetlenségeiről szól (idézve több helyen pp. 15; 18; 19), másrészt a minőség és a szerkesztés egyenetlenségéről, gyakran még ugyanazon a művön belül is. (Felfedezhető például, hogy egy adott szójegyzék egyes szakaszait az írás jellegzetességeit figyelembe véve bizonyíthatóan más írástudók készítették vagy másolták, ezáltal eltérő szövegminőséget hátrahagyva). Abban azonban teljesen egyetértek Birtalan

Ágnessel, hogy „Az adatok így nem mindig alkalmasak messzemenő hangtani következtetések levonására.” Ez valóban így van, és éppen erre vonatkozik más kutatók megközelítésével kapcsolatban többször is hangoztatott kritikám, hogy nem lehet minden leírt alakot automatikusan, „névértékükön” elfogadni, és a szövegkritikát sokkal komolyabban kell venni, mint az a legtöbb, a témához kapcsolódó publikációban szokás, mivel itt több évszázad legalább több tucat, másrészt nyelvi és kulturális háttérű írástudójának a rendkívül eltérő módszertanú és következtetésségbeli szintű munkájáról van szó.

A taxonómiai leírás szerkezetére vonatkozó javaslat valóban teljesen logikus, én a Janhunen szerkesztésében 2003-ban megjelent, a mongol nyelveket (többek között Birtalan Ágnes szerzőségével) bemutató alpműből (Janhunen, Juha (szerk.) 2003. *The Mongolic Languages*, Routledge, London) a közép-mongol nyelvállapot jellegzetességeit bemutató, Rybatzki által követett tárgyalási sorrendet vettem alapul (pp. 61-62) azzal a céllal, hogy az összehasonlítás még a nem kifejezetten a témával foglalkozó szakemberek számára is egyszerű legyen. Ettől függetlenül a javasolt struktúrának is sok előnye volna, pl., ahogyan az a bírálatban is szerepel, az igei/igenévi alakok mondattani szerepe szerinti vizsgálatának esetében. Ehhez mindössze annyit tennék hozzá, hogy az ezekben a szójegyzékekben általában kevésbé előforduló igei kifejezésekkel nagyon óvatosan kell bánni, különösen a nem hétköznapi témakörök tekintetében, mert gyakori eljárás volt a kínai szócikkek szó szerinti tükörfordítása, függetlenül attól, hogy az adott kifejezés valóban létezett-e a mongolban, és attól, hogy a fordítás során a mongol oldalon grammatikai szempontból helyes kifejezés jött-e létre.

Birtalan Ágnes fölhívja a figyelmemet az arab írásos szójegyzékek tanulságaira pl. a mongol magánhangzók jelölésének bizonytalanságait illetően. Köszönöm ezt az észrevételt, ez egy olyan tényező, amelyet szintén figyelembe kell venni a különböző rekonstrukciók bizonytalanságainál, mivel ezek nyelvenként és írásrendszerenként is eltérő módszertani feladatokkal járnak.

A bírálat egyik fontos pontja a BLYY-ben található, elavulttá vált szókinccsel kapcsolatos megállapításokkal foglalkozik, és megállapítja, hogy azok közül több is még a mai napig is használatban van. Köszönöm a pontosítást, a megoldást ennek nyomán az 5.2.4 részben szereplő adatok, és a hozzájuk tartozó táblázattal való összevonásban, valamint annak kiegészítésében látom, mivel alapvetően a bírálatban szereplő példák többsége sem a legközismertebb mongol nyelvekből származik, és példaként változóan egy-egy földrajzilag is jól behatárolható, viszonylag szűkebb területet érint. A bírálatban is szereplő „választékos” minősítést hajlamosabb vagyok jobban elfogadni, a „hétköznapi” némileg túlzásnak érzem, de ez természetesen dialektustól is függő, ami pl. a halhában régies, nem hétköznapi, hanem inkább művelt/passzív ismeret, az természetesen lehet aktív egy másik nyelvben.

A WBZh/2-ben szereplő vulgáris kifejezések kapcsán számos hasznos javítást kaptam Birtalan Ágnestől, amelyeket beépíték a végleges változatba, itt most csak két kiemelt pontra reagálnék.

Az egyik az *Ē, čāwās!* regisztere, hiszen ahogy a bírálatban igen pontosan szerepelt, ennek nemcsak szitok jellege van, viszont itt a kínai kifejezés stílusértékének megfelelő, és a mongolban is létező egyik alapjelentést igyekeztem megadni, ezért szerepel ez a szűkebb jelentés.

A másik a *menekai/melekei* 'béka' jelentése. Valóban igaza van Birtalan Ágnesnek, köszönöm a javítást, valószínűleg a kínai szócikk jelentése befolyásolt, ahol a teknősbéka (*wang ba* 忘八)

a hozzá fűződő hiedelmek miatt a mai napig gyakori szereplője az átkozódásoknak, és úgy vélem, hogy a mongol alakkal ezt a jelentést akarták visszaadni a fordítók.

A Rybatzki művére vonatkozó technikai javaslatot, valamint a szakirodalmi kiegészítéseket, különösen a Szentkatolnai Bálint Gábor feljegyzéseire vonatkozót, is hasznosnak tartom és követni fogom, a *belbesün*-nel kapcsolatban pedig kíváncsian várom a bíráló tervezett tanulmányát.

A dolgozatban szereplő index tárgyalásakor Birtalan Ágnes öt fő és egy technikai pontban sorolja föl az észlelt problémákat, és itt megint csak egyetérteni tudok a felsorolással, valamint az ezekhez adott példákkal. Ezek közül itt csak a 2-es, 3-as és 4-es pontot emelném ki.

A 2-ben szereplő jelenséget (a szó szerinti metafrázist) többször is emlitem a dolgozatban, ettől függetlenül valóban érdemes lett volna ezeket külön is jelölni az egyes szócikkek esetében.

A 3-as példánál (B.Á.: *araqtan*) nálam *ara'atu* ill. *araqtai* alakok szerepelnek két különböző forrásból, a hozzájuk tartozó kínai címszavak pedig 'őzbak' ill. 'pézsmaszarvas' jelentésűek, ezért, valamint a pézsmaszarvas bakjának jellegzetes, hosszú foga miatt (vö. mong. *araya*, *ariya* 'záfog', 'fogazat') éreztem megfelelőnek a mongol kifejezés magyar megfelelőjét, még ha az nincs is átfedésben a mongol *ariyatan* 'ragadozó' szó közismertebb jelentésével.

A 4-es példánál, az *aril-ba* jelentésénél valóban jobb lett volna a zárójeles kiegészítésbe az „itt” szóval utalni az aktuális jelentésre: *aril-ba* „kitisztul [az időjárásra is vonatkozóan]”. Annyit kiegészítésül hozzátennék, hogy az ilyen jellegű rögzült kapcsolatokból sok nyelvben gyakorta kikopnak az alanyok, mint az itteni kínai szócikkben, a *qingle* 晴了 esetében is, egyfajta inherens mediális szerkezetet alkotva ezáltal, kötött jelentéssel (pl. magyar 'esik', '[reggelre] kitisztult' stb.). Abban természetesen igaza van Birtalan Ágnesnek, hogy az igék jelentése ezektől függetlenül az itt közöltekénél bővebb.

Köszönöm a szakirodalmi javaslatokat, kiegészítéseket, valamint a bibliográfiában előforduló hibák megemlítését is. Ahogy arra a bíráló is rámutat, a lista szinte mindig tovább bővíthető, és pusztán már ezeknek a felsorolása is egyértelművé teszi, hogy ez az első látásra szűk tudományágnak tűnő terület mennyire kiterjedt kutatástörténettel és határos tudományterülettel rendelkezik, amelynek átlátása az egyébként a témával foglalkozó kutató számára is jelentős kihívást jelent. A bibliográfiában előforduló hibák közül csak egyre térnék ki, a Hua-Yi yiyu-ról szóló belső-mongol publikációk címének latin betűs átírására: ezekben a cím általában kínai és mongol nyelven is szerepel, a mongol írásos címe valóban a bírálóban szereplő alakban írandó át latin betűre, én a pinyin átírást az egyértelműség kedvéért tartottam meg itt.

Szintén egyetérték az egyebek között szereplő javaslatokkal, a 3-as pontban hiányolt összehasonlító adatokat azonban szándékosan, helytakarékossági céllal nem közöltem itt (ahogy Róna-Tas Andrásnak adott válaszütemben is jeleztem), de megadtam ezeknek a korábban általam és mások által közzétett adatainak helyét, és erre a szerkesztési elvre külön föl hívtam a figyelmet (ld. 6. fejezet bevezető, p. 160).

Mivel a bíráló olyan széleskörű és részletes szakirodalmi javaslatokkal látott el, amelyeknek csupán egyenkénti sorravétele is túlnyúlna a válaszadás ésszerű keretein, ezért itt csak egynek

a tárgyalására hagyatkozom, amellyel kapcsolatban megjegyzéseim maradtak, a többi javaslatot köszönettel elfogadom, és beépítem a dolgozat publikálandó változatába.

Itt vagyok tehát kénytelen kitérni a Róna-Tas András által is említett (de ott általam nem tárgyalt) Bürgüd egy másik, itt idézett 2017-es könyvére, amelynek kapcsán Birtalan Ágnes problémás szöszedetet említ, de ami mellett az elemző részt idézhetőnek tartja. Be kell vallanom, hogy nehéz volt ezzel az esettel megbirkóznom, és most vagyok kényszerű erről először nyilvánosság előtt nyilatkozni.

Anélkül, hogy a minősítést én tenném meg, igyekszem csupán a tényeket közölni: az említett könyv a terjedelmének jelentős részét kitevő, a BLYY-re vonatkozó teljes rekonstrukciós leírását (7. fejezet pp. 74-154) az én 2009-ben megjelent könyvemből, minimális módosítások mellett, még a formázást is megtartva tartalmazza anélkül, hogy ezt a szerző bármilyen módon jelezte volna. Az egész műben összesen 4 hivatkozás szól a könyvről (a nevemet három különböző módon, legtöbbször egyszerűen Ákosként feltüntetve), az érintett fejezetben pedig mindössze egy, és az is marginális tartalommal. Ugyanott a 9. fejezet a könyvem 7. fejezetére legalábbis nagyon hasonlít: a nálam szereplő „Index of Transcriptive Characters” címez képest a „Characters” szó elé bekerült a „Chinese” jelző, a pinyin átírás szerint felsorolt írásjegyek (természetesen) ugyanabban a sorrendben következnek, a különbség annyi, hogy míg nálam ezután a Pulleyblank szerinti kiejtés következik, itt az adott előfordulás szócikk szerinti sorszáma. Végül még annyit teszek hozzá, hogy ezek csak a legnyilvánvalóbb esetek, további, kisebb részek is felismerhetően tőlem származnak. Amikor erre fény derült, ismervén a kínai akadémiai publikációk idézési szokásainak lazaságát, igyekeztem, hogy a kiadó ne terelje jogi útra az esetet, és így ne tegyünk tönkre egy fiatal karriert, legyen elegendő az, hogy a szerző egy folyóiratcikkben nyilatkozik arról, hogy a szükséges hivatkozások kimaradtak a könyvéből (ami nyilvánvalóan szépítő körülírása a tényeknek). Ezt 2021-ben a *Mongyol Kele Bičig* (*Menggu yu wen* 蒙古语文) folyóiratban meg is tette. A jogi eljárás így ugyan elmaradt, de ez az esetet nem tette meg nem törtéنتé, és talán érthető, ha ezek után némileg csökkent bizalommal fordultam már a szerző korábbi műveihez is, mert azokat ismét átnézve több helyen is elbizonytalanodtam a tartalmuk eredetiségét illetően.

A válaszokat követően, lezárásként ismét köszönetet mondok bírálóimnak a részletes és kiemelkedő szakmai színvonalú bírálataikért. Meggyőződésem, hogy ezek figyelembevételével a szakmai közönség számára sokkal jobban használható mű készülhet majd el, amely sikeresen lesz képes árnyalni a közép-mongol nyelvállapotról való ismereteinket.

2025. november 2.

Apatóczy Ákos Bertalan